Повстин О.В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМ'Ї НА СОЦІАЛЬНУ НАПРУЖЕНІСТЬ У СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. У статті аналізується теоретичне підґрунтя впливу сім'ї на соціальну напруженість у суспільстві. Окреслено положення окремих теорій та концепцій, порушення яких спричиняє зростання рівня напруженості серед сімей. Акцентується увага на необхідності продовження таких досліджень за допомогою використання анкети соціологічного опитування та інших методів.

Ключові слова: соціальна напруженість, сім'я.

Актуальність теми. Небезпекою функціонування будь-якої держави загалом і сім'ї зокрема є наявність і зростання соціальної напруженості. Сьогодні вже очевидно, що повноцінний соціально-економічний розвиток держави залежить від того, як своєчасно вирішуються соціально-економічні, політико-правові і інші протиріччя, життєво важливі інтереси, що зачіпають потреби особистості, сім'ї, суспільства та держави загалом. У цих умовах із особливою гостротою постає проблема забезпечення безпеки життєдіяльності сім'ї, як основного фактора стабільного розвитку суспільства. Адже, порушення безпечної життєдіяльності в сімейному середовищі спричиняє виникнення конфліктних ситуацій, які спричиняють напруженість у сімейному середовищі, погіршення здоров'я членів сім'ї та трансформацію сімейних структур. Підвищення рівня соціальної напруженості на рівні окремого індивіда передається на увесь сімейний організм, в якому він проживає, а підвищення напруженості на рівні сімей може легко охопити все суспільство та вплинути на його соціальну безпеку. Дослідження теоретичних основ явища соціальної напруженості допоможе виявити причини його виникнення на різних рівнях та у різних сферах життєдіяльності, що дасть можливість

вибрати оптимальні методичні підходи для виявлення рівня соціальної напруженості у сім’ях.

Мета публікації: висвітлити особливості теоретичного підґрунтя впливу сім'ї на соціальну напруженість у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічні основи соціальної напруженості закладені науковцями ряду наук та наукових напрямів у економіці, соціології, соціальній філософії, психології, соціальній психології, політології та ін. Отже, теоретико-методологічні аспекти впливу сім'ї на соціальну напруженість у суспільстві є міждисциплінарними. Але, безумовно, в економічній науці вони є специфічними і визначеними канонами цієї царини знань, хоча, в певній мірі вони використовують здобутки інших наук у цьому плані.

Так, наприклад, в соціально-філософському підході всі конфліктні явища, у тому числі і соціальна напруженість, як невід'ємний елемент будь-яких конфронтацій і протиборств, розглядаються через порушення і вирішення проблем соціальних суперечностей (Платон, Ф. Бекон, Т.Гоббс, І.Кант, Г.Гегель, К.Маркс, Ф.Ніцше, А.Бергсон, Ж.-П.Сартр та ін.).

У психології мова йде насамперед про психічну напруженість, що розглядається багатьма науковцями різних напрямків та шкіл як психічний стан людини в цілому і як характеристика домінуючого або поточного стану, що відображає ступінь напруги: психоаналітичний напрямок (З. Фрейд, К. Юнг та ін.), гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу, Г. Олпорт та ін.), експериментальна психологія (Е. Вебер, Г. Фехнер, В. Вундт і ін.), гештальтпсихологія (К. Левін і ін.), біхевіоризм (К. Лоренц, Е. Торндайк, Н. Трінберг і ін.), необіхевіоризм (Е. Толмен, К. Халл Б. Скінер та ін.); у радянській психології: С. Л. Рубінштейн, В. М. Мясіщєв, Ф. Є. Василюк, Н. І. Наєнко й ін.).

У соціальній психології напруженість розглядається переважно у двох ракурсах: 1) міжособистістна взаємодія в групах (“індивід-індивід”, “індивід-

група” (У. Джеймс, Ч. Кулі, Г. Хайман, а також Г. М.Андрєєва, А. С. Макаренко і ін.), соціометричний напрямок (Дж. Морено, Е. Дженігс та ін.), інтеракціоністський напрямок (Дж. Мід, Т. Шибутані й ін.), теорії групової динаміки (К. Левін, Д. Креч, Л. Ліндсей і ін.), теоретико-ігровий підхід (М. Дойч і ін.), теорія організаційних систем (Р. Бейк, Дж. Мутон, К. Томас та ін.) тощо) і 2) міжгрупова взаємодія (“група-група”, “група-соціум”: мотиваційний підхід (З. Фрейд, Г. Лебон, У. Мак-Дугал і ін.), ситуативний (Г. Теджфел, У. Бронфенбренер, Д. Кембелл та ін.), когнітивний (Дж. Тернер, Г. Джайлс, П. Джонсон та ін.) і діяльнісний (Л. С.Виготський, А. М.Леонтьєв і ін.).

Жодна соціальна система — суспільство в цілому, виробнича одиниця, окремий індивід — не можуть вижити, якщо не розв'язані її основні проблеми: пристосування до оточуючого середовища (адаптація), формулювання цілей і мобілізація ресурсів для їх досягнення (цілепокладання); підтримування внутрішньої єдності і упорядкованості, припинення можливих відхилень (інтеграція) забезпечення внутрішньої стабільності, рівноваги, самототожності системи (латентність - підтримування зразка) [2]. За Р. Мертоном, соціальна напруженість зростає внаслідок порушення рівноваги між цілями і засобами як фазами соціальної структури [6, с.26.].

Роль соціальної напруженості в суспільному розвиткові визначається як деструктивна, негативна. У конфліктологічній парадигмі наголошується на всезагальності, всеприсутності, універсальності соціальної напруженості (Р. Дарендорф, Л. Козер, Дж. Рекс). Соціальна напруженість в контексті таких поглядів — нормальне і неминуче явище, яке є необхідною умовою позитивного процесу розвитку і оформлення соціальних конфліктів, які, в свою чергу, призводять до соціальних змін, а отже, й сприяють розвиткові суспільства. Е. Дюргкейм використовує термін “соціальна напруженість” при аналізі процесу дезінтеграції як розриву соціальних зв'язків, втрати ціннісних орієнтирів, наростання соціальної аномії [1, с.190].

У теоріях перехідних суспільств (модернізації, постіндустріального суспільства) ескалація соціальної напруженості постає неминучим, закономірним процесом під час перехідних, трансформаційних періодів розвитку соціуму. В такі періоди соціальна напруженість виступає результатом соціальних змін системного характеру (С. Хантінгтон, О. Тоффлер, Д. Белл, А. Турен).

На пострадянському просторі соціальна напруженість як соціальний феномен і проблема стала досліджуватись лише з кінця 80-х років. Серед дослідників України і країн ближнього зарубіжжя з даної проблеми найбільшої уваги заслуговують роботи А. Я. Анцупова, О. М. Бандурки, П. І. Кукункова, Г. В. Осипова, В. О. Рукавішнікова, Є. І. Головахи, Н. В. Паніної, Ю. Є. Растова, А. О. Ручки, І. Е. Бекешкіної, М. Д. Міщенка, Є. О. Клюєнка, О. А. Даниленко, Є. Ю. Звонкова, Н. М. Лисиці й ін. (теоретико-методологічний напрямок); А. Г. Здравомислова, М. М. Назарова, М. І. Сазонова і ін. (соціально-політична напруженість); Ю. В. Платонова, А. К. Зайцева, А. Я. Клементьєва, Є. І. Суіменка і ін. (напруженість у соціально-економічній сфері); В. Н. Іванова, А. П. Ільхамова, Т. М. Рудницької та ін. (міжнаціональна та конфесійна напруженість); Д. П. Зеркіна, Д. М. Кудрявцева, Л. М. Герасіної та ін. (соціально-правова напруженість); М. М. Саппи, Н. В. Пахомової та ін. (екологічна напруженість); С. С. Соловйова, В. І. Тепечкіна, І. А. Храбана, С. В. Яніна та ін. (соціальна напруженість в армії); Н. В. Паніної, Є. І. Головахи, Л. А. Гордона, Л. В. Король, В. М. Ніколаєвського, М. Я. Шабанової й ін. (соціальне самопочуття та проблеми адаптації населення до нових умов життєдіяльності). Небоженко В. С. значну увагу приділив появі нового явища в українському суспільстві, про яке заговорили після появи незалежної держави - соціальної напруженості, та спробував визначити основні фактори, структуру і форми прояву соціальної напруженості [7].

Дисертаційні дослідження, що стосувались проблем соціальної напруженості у суспільстві були зроблені Клюєнко Е. О. [5], Чернявською О.В. [8].

Значну увагу теоретико-методологічним питанням дослідження соціальної напруженості в регіонах країни приділили харківські дослідники Кизим Н. А., Узунов В. В. [3], які здійснили ґрунтовний аналіз теорії та методики визначення соціальної напруженості, основна увага дослідників зверталась на теорію і практику соціальної напруженості в державі та її регіонах.

Проаналізовано положення концепцій та теорій економіки, соціології, які пов'язані з аналізом проблем соціально-економічних змін і процесів, що відбуваються в суспільстві та сімейному середовищі. Нами було зроблено спробу вибрати теорії та концепції, порушення яких, на нашу думку, має найбільший вплив на трансформацію сімейного середовища та зростання соціальної напруженості в сім’ях. Основні положення теорій та концепцій, а також їх вплив на сім'ю представлені нами у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Теоретична основа соціальної напруженості в сімейному середовищі

Теорії та концепції	Зміст	Порушення	Вплив деформації теорії на сім'ю
Теорія інвестицій		Недоодержання інвестицій у суспільно важливих галузях призводить до відставання у їх розвитку	Сповільнення економічного розвитку країни зумовлює зниження доходів , а отже й соціальних стандартів сім'ї, а в результаті до соціальної напруженості між її членами
Технократичні теорії	Управління на виробництві повинно здійснюватися інженерно-технічною інтелігенцією	Управління на технологічно-складних підприємствах часто здійснюється людьми без спеціальності та спеціальної освіти	Надання ліцензій на здійснення технологгічного виробництва непрофесіоналам призводить до порушення правил безпеки життєдіяльності, наслідком чого стають травми та смертельні випадки на виробництві,

			що спричиняють трансформацію сім'ї та напруженість у сімейному середовищі, збільшується кількість інвалідів
Теорія «людського капіталу»	Формування, використання знань, навичок та здібностей людини є джерелом майбутніх доходів і привласнення економічних благ.	Низький освітній рівень населення не дає йому можливостей для повноцінної реалізації у професійному та економічному житті.	Доведено, що люди з низьким освітнім рівнем частіше хворіють та допускають помилки в роботі, що часто призводить до травм та смертельних випадків на виробництві та в побуті.
Теорія організації	Гнучкі форми і методи управління, стабільні та динамічні стимули до праці , самоконтроль та співробітництво.	Форми та методи управління часто командні, стимули до праці надаються не в повному обсязі	Постійний страх втратити місце роботи навіть за низької заробітної плати спонукає працівників порушувати правила безпеки на виробництві(за наказом керівництва та самостійно), що призводить до травматизму
Теорія підприємницької економіки	Побудова інноваційної економіки, основним суб’єктом якої є підприємці і менеджери, які впроваджують інновації.	Низький рівень впровадження інновацій на технологічно важких та енергоємних виробництвах	Запровадження інноваційних технологій у важкі та небезпечні галузі виробництва дозволить знизити на них рівень травматизму та смертності.
Теорія прав власності	Правила узгодження інтересів і регулювання відносин між людьми щодо будь-яких благ.	Порушення прав власності населення	Порушення права на приватну власність призводить до загострення конфліктних ситуацій в сімейному середовищі, інколи з небезпечними для здоров'я наслідками
Концепція добробуту	Зростання добробуту суспільства	Погіршення добробуту населення	Погіршення добробуту суспільства сприяє збільшенню захворювань на різного роду небезпечні недуги
Теорія справедливості в управлінні	Люди суб’єктивно пов’язують винагороду та витрачені зусилля	Винагорода часто не відповідає рівню затрачених зусиль на	Спричиняє напруження як в сімейному середовищі так і в трудовому колективі, що може

	для її одержання, а також порівнюють свою винагороду з винагородою інших людей за аналогічну роботу	виконання роботи	провокувати страйки та мітинги
Теорія стігмації	Приписування (клеймування) позитивних або частіше негативних характеристик діям, особистостям або групам		Породжує в суспільстві негативне ставлення до людей з обмеженими можливостями, клеймує усю сім'ю алкоголіка, наркомана або засудженого, що спричиняє підвищенню напруги в середовищі таких сімей
Теорія мотивації по А. Маслоу	Мотивація людини виходить з її потреб. Ієрархія потреб: фізіологічні, безпеки, соціальні, самоповаги, самоактуалізації	Не задоволення тривалий час певного виду потреб людини спричиняє напруження	Не задоволення тривалий час певних потреб сім'ї призводить до напруження у сімейному середовищі, а якщо таких сімей багато, то напруження охоплює все суспільство
Теорія структурного напруження	Соціальне протистояння та конфлікти породжують в суспільстві стан напруженості, хвилювання і невпевненості в людей, через що вони намагаються позбутися їх	Напруження виникає тоді коли соціальні умови не відповідають уявленням людей. Незадоволення може перерости в колективний або соціальний рух	Не відповідність умов праці, проживання та відпочинку породжує напруженість в сімейному середовищі, яке підживлюється високими рівнями смертності та травматизму на роботі, в побуті, відпочинку. Внаслідок чого практично кожна сім'я відчуває щоденне напруження.
Концепція сталого розвитку людства	Тільки гармонійний розвиток людини та природи може забезпечити безпечне існування людства та повноцінне відтворення природних ресурсів.	Хижацьке ставлення до природи, вичерпання природних ресурсів, надмірний антропогенний вплив на природу спричиняє глобальні та локальні природні катастрофи.	Природні катаклізми (повені, посухи, землетруси, буревії та ін.) спричиняють значні матеріальні та людські втрати серед населення, спричиняючи соціальне напруження у сімейному середовищі, спричиняючи подекуди гуманітарні катастрофи.

Особливу увагу слід приділити поняттю потреби як одному з головних факторів виникнення соціальної напруги особливо в сімейному середовищі. Оскільки саме незадоволення певного виду потреб протягом певного проміжку часу спричиняє напруженість. В науковій літературі існують різні підходи до визначення потреб людини. Клелланд Д. М. виділяє три мотивуючі потреби – влади, успіху і приналежності. На думку А. Маслоу потреби поділяються на мотив-росту і дефіцит-мотиви і представлені у вигляді п'яти рівневої піраміди. На найнижчому рівні піраміди знаходяться елементарні фізичні потреби - активність, сон, їжа та ін. На наступному рівні А. Маслоу розмістив потреби людини у безпеці: потреби в упевненості, праві (на щось), у захисті та ін. Соціальні потреби знаходяться на третій сходинці піраміди і включають в себе потреби у визнанні та приналежності до групи. Четверту сходинку займають потреби в повазі. До цієї категорії потреб відносять успіх, впевненість в собі, владу, статус і увага до себе. Потреба в самореалізації займає найвищу сходинку піраміди. Сюди відносять потреби в самореалізації, самовираженні та реалізації власного потенціалу (рис.1).

Рис 1. Піраміда потреб по Маслоу А.

Перші чотири класи мотивів представляють собою дефіцит-мотиви, а потреба в самореалізації – мотив росту. Дефіцит-мотив означає, що потреба

викликана відсутністю чогось, а якщо потребу задовольнити дефіцит зникає. Потреба в самореалізації є мотивом росту цей мотив не може бути задоволений як попередні потреби.

Альдерфер С. піддає критиці теорію мотивації Маслоу А., вважаючи, що потреби, які стоять вище можуть здійснювати вплив на потреби нижчого рангу. Він виділяє три класи потреб: екзестенційні, потреба у взаємовідносинах та самореалізації. Екзестенційні потреби відповідають потребам безпеки та фізіологічним у піраміді Маслоу А., потреба у взаємовідносинах об'єднує соціальні потреби та его-мотиви, а потребу в самореалізації автор визначає як потребу в зростанні [4].

Кремлев І. Д. потреби людини показує у вигляді чотирирівневої ієрархічної системи. Перший рівень – це природно-фізіологічні потреби, які включають їжу, одяг, повітря, житло, самозахист. На другому рівні розташовані соціально-економічні – це потреби у праці, знаннях, відпочинку. Ці потреби також природні, але не завжди необхідні. Третій рівень займають потреби ідеальні – це досягнення науки, культури, інформації та ін. Четвертий рівень потреби ситуативні (самоствердження, влади).

Лисенко С. М. запропонував ієрархічну піраміду потреб людини з допомогою трьох рівнів: класи потреб - групи потреб - конкретні потреби.

Таблиця 2

Схема індивідуальних потреб населення*

Рівень 1 Класи потреб	Рівень 2 Групи потреб	Рівень 3 Конкретні потреби
Фізіологічні потреби	Умови для біологічного виживання	Потреби у відпочинку, житлі, здоров'ї, їжі, одязі, русі
Потреби в безпеці	Фізична безпека Психологічна безпека Впевненість в майбутньому	Екологічні потреби, потреби в здоров'ї Потреби в освіті, потреби в охороні праці Потреби в роботі, свободі, соціальному захисті
Соціальні потреби	Відношення до когось або чогось	Екологічні потреби, потреба вільного часу, виховання дітей

	Взаєморозуміння Спілкування	Потреба в освіті, охороні праці Потреба в роботі та свободі
Потреби в повазі	Повага від оточуючих Самоповага і компетентність Визнання оточуючих	Потреба в культурі та вихованні дітей Потреба в освіті та праці Потреба волі
Потреби в самоповазі	Самовираження через творчість Духовне зростання Етична насолода	Екологічні потреби, потреба вільного часу Потреба культури та освіти Потреба волі та творчості

*Джерело: [3, с. 18].

З теорії потреб випливає, що соціальна напруженість це стан населення або окремих соціальних груп (у нашому випадку сімей), який залежить від рівня задоволення потреб і проявляється в девіантній поведінці, зміні місця проживання та трансформації сім'ї.

Висновки. Дослідження теоретичних основ формування напруженості загалом та в сімейному середовищі, зокрема дає змогу окреслити роль найбільш поширених теорій та концепцій у вивченні цього явища. На основі проведеного дослідження нами було виділено найбільш загальні теорії та концепції, порушення яких спричиняє зростання рівня напруженості серед сімей. Для отримання ґрунтовніших висновків важливо продовжити дослідження, використавши анкету соціологічного опитування, яка дозволить більш детально визначити і проаналізувати рівні напруженості у сімейному середовищі та виявити фактори, які сприяють їх підвищенню або зниженню.

Література

1. Дюркгейм Э. О. О разделении общественного труда. / Э. О. Дюркгейм. - Одесса, 1900. - С.190
2. Інтернет ресурси – Режим доступу: http://ua.textreferat.com/referat-9012-2.html
3. Кизим Н. А., Узунов В. В. Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах

страны: Монография. / Н. А. Кизим, В. В. Узунов. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2007. – 204 с. – с. 57 ISBN 978-966-392-234-8.

4. Кирхлер Э., Майер-Пести К., Хофман Е. Психологические теории организации / Э. Кирхлер, К. Майер-Пести, Е. Хофман// Психология труда и организационная психология. – Т. 5. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2005. – 321 с.

5. Клюєнко Е. О. Діагностика соціальної напруженості: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук: спеціальність 22.00.03 «Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини» / Е. О. Клюєнко; Інститут соціології. – К., 1998. – 16 с.

6. Мертон Р. Социальная структура и аномия: Социология преступности. - М., 1965, с.26.

7. Небоженко В.С. Соціальна напруженість і конфліктність в українському суспільстві. / В. С. Небоженко. – К.: Абрис, 1994. – 64 с.

8. Чернявська О. В. Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу):автореф. дис. на здобуття канд. наук: 22.00.07. / О. В. Чернявська – 2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/333669.html

9. Dohrenmend B.A. Stressful Life events and their context. - N.Y., 1992 C.82